

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ СУБРЕГІОНАЛЬНОГО
ТОРГОВЕЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН**

Інтернаціоналізація господарського життя країн привела до поглиблення співробітництва в усіх сферах економіки, зокрема у сфері міжнародної торгівлі, яка стала базисом економічних зв'язків країн. Результативність та ефективність посилення торговельного співробітництва між країнами того чи іншого регіону або субрегіону світу має значну залежність від системи внутрішніх та зовнішніх чинників, що обумовлює доцільність їх комплексного дослідження. Проблематика регіонального торговельного співробітництва країн, зокрема на базі формування інтеграційних угруповань, є пріоритетним напрямком наукових досліджень. Сутність та сучасні особливості міжнародної економічної інтеграції вивчалися науковцями Ю. Шишковим [1], М. Ливенцевим [2]. Аналіз різноманітних чинників розвитку економічного співробітництва країн в регіоні висвітлювалися у працях Д. Догерті [3], Д. Лук'яненко [4], О. Білоруса [5]. Теоретичний та глибинний практичний факторний аналіз економічного співробітництва країн, зокрема європейської інтеграції, зробили Ф. Тоді [6], Н. Шмельов [7], В. Копійка, Т. Шинкаренко [8], Г. Шнайдер [9]. Однак подальшого дослідження потребують питання комплексного аналізу факторів субрегіонального торговельного співробітництва країн, а також тих з них, що формують базис інтеграційної сумісності країн.

Метою статті є дослідження теоретичних засад факторного аналізу субрегіонального торговельного співробітництва країн.

Як зазначалось вище, торговельне співробітництво має, здебільшого, регіональний та субрегіональний характер. Це підтверджує статистичні дані Світової організації торгівлі щодо кількості регіональних угод в сфері економіки: 266 угод на лютий 2010 р., з яких левову частку займають угоди саме торговельного характеру у початкових стадіях інтеграції: угоди з вільної торгівлі – 157, з преференційної торгівлі – 11 [10]. У понятійному аспекті торговельне співробітництво позначає більш широкі взаємозв'язки, тоді як інтеграція характеризує більш глибокі, стійкі економічні взаємини, має своєю метою створення наднаціональної або міжнаціональної форми керування і контролю. Узагальнюючу комплексну дефініцію субрегіонального торговельного співробітництва доцільно визначати як процес тривалого здійснення торговельної діяльності між країнами в рамках певної географії країн субрегіону через механізми посилення торговельних потоків та формування сприятливих умов лібералізації торгівлі, що закріплюється міждержавними угодами.

Головними передумовами формування та подальшого розвитку субрегіонального торговельного співробітництва країн є «загальний фон», котрий сформований багаточисельними чинниками. Чинники торговельного співробітництва країн в субрегіоні – це ті передумови формування та рушійні сили цього процесу, що характеризують його та визначають напрямок та ефективність подальшого розвитку. Для зручності розгляду їх доцільно класифікувати за джерелом виникнення, за напрямком та за сферою дії (рис. 1).

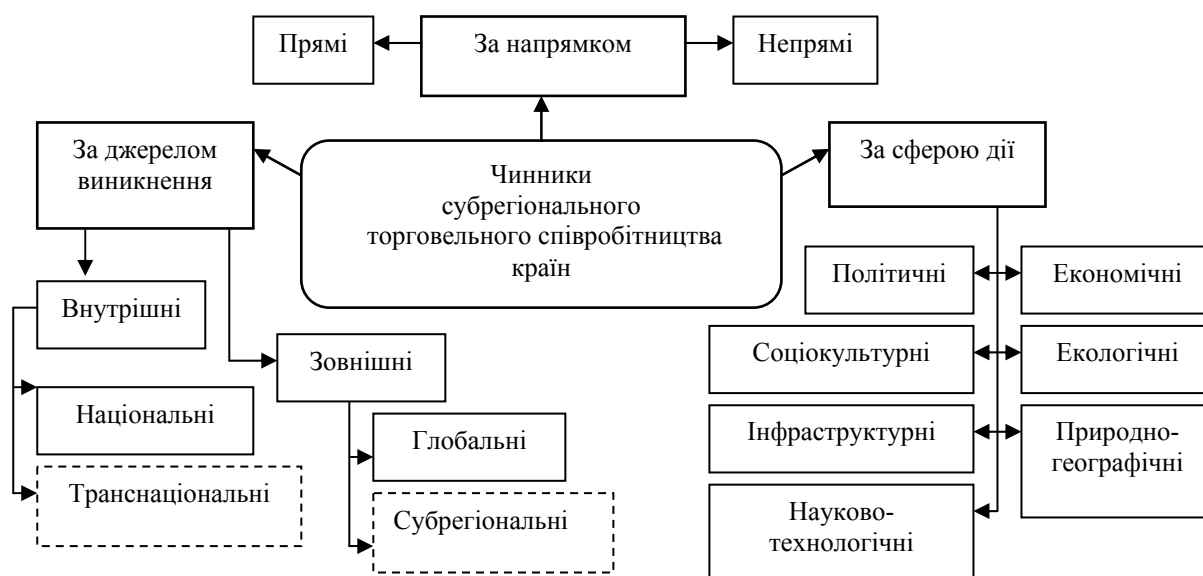

Рис. 1. Класифікація чинників розвитку субрегіонального торговельного співробітництва країн

Регіоналізм виступає і як процес, і як явище, на який впливають низка факторів: глобальні процеси,

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

геополітичні фактори, економічні фактори, культурно-релігійні фактори, криза традиційного інституту – інституту національної суверенної держави [7, с. 396-398]. Цікавим є виокремлення останнього фактору – зменшення ролі національної суверенності країн, що означає перехід від економічного співробітництва між країнами до форм інтеграції.

У цьому контексті слід згрупувати чинники на зовнішні, до яких доцільно віднести фактори глобального (екзогенні) і субрегіонального характеру (параекзогенні) та внутрішні: національні чинники (ендогенні) і транснаціональні (параендогенні). Проміжними чинниками є субрегіональні та транснаціональні. Чинники субрегіонального характеру слід віднести до параекзогенних оскільки, з одного боку, можуть цілком не залежати від окремо взятої країни, з іншого боку, формуються сукупністю та взаємозв'язками внутрішніх національних чинників. Тоді як фактор транснаціоналізації є параендогеним внаслідок внутрішньої природи транснаціональних корпорацій та зовнішнього характеру розповсюдження своєї діяльності. Вчений Ф. Шміттер зосередив свою увагу на зовнішніх факторах в теорії «екстерналізму», що об'єднує сприятливі та несприятливі зовнішні фактори. Він вважав, що інтеграція може викликати зворотну негативну реакцію з боку держав, що не входять в інтеграційне об'єднання, що, у свою чергу, змусить регіональне угруповання переходити до нових складніших форм співробітництва [6, с.75]. Зовнішні чинники глобального характеру знаходять своє вираження у формуванні єдиного світового економічного простору, більшої відкритості всіх національних економік, лібералізації режиму світової торгівлі. Професор О. Білорус влучно зауважує, що регіональні інтеграційні процеси дедалі більше зумовлюються не тільки внутрішньорегіональними чинниками, але й зростаючими під впливом глобалізації вимогам зовнішнього середовища та наростанням міжнародної конкуренції [5, с. 365].

Глобалізація та регіоналізація є взаємозалежними елементами світового господарства, отже (суб)регіональна торговельна інтеграція розвивається паралельно з глобальною. Вона не заперечує глобальний характер співробітництва країн на світових ринках, а, навпаки, лібералізує міжнародну торгівлю між країнами світу, регіонами та субрегіонами. У сучасному світі все більше спостерігається взаємозалежність та посилення взаємної економічної політики держав на базі двосторонніх і багатосторонніх міжнародних торговельних договорів, в рамках регіональних і субрегіональних угод, яких вже зараз налічується більше ніж самих країн у світі, що їх утворюють.

Глобальні чинники стосуються, насамперед, необхідності розв'язання глобальних проблем людства: національної безпеки розвитку, проблеми народонаселення, проблеми обмеженості ресурсів, екологічних проблем, а також інші чинники глобального характеру: зростання взаємозалежності країн у світовому господарстві, фінансова взаємозалежність, поглиблення міжнародного поділу праці, науково-технологічний розвиток, зростання рівня відкритості національних економік.

Субрегіональні чинники впливають на країни певного субрегіону. Насамперед, це можуть бути природно-географічні чинники: освоєння басейнів морів, спільне використання природних ресурсів, вирішення екологічних проблем, виконання субрегіоном транзитних функцій, що яскраво підтверджує приклад співробітництва країн в рамках Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (BSEC).

Чинники національного рівня обумовлені проявом національних інтересів окремої країни. Для високорозвинених країн першопричиною торговельного співробітництва в рамках інтеграції виступають економічні чинники. Мотивом для ініціативи утворення субрегіонального торговельного угруповання може послужити інтерес країни щодо розширення ринків збуту продукції, диференціації товарів та послуг, вигоди економії від зростаючих масштабів зовнішньої торговельної діяльності. Політичні чинники виступають першопричиною інтеграції здебільшого для країн, що розвиваються. У 60-ті роки майже у всіх регіонах «третього світу» почали утворюватися численні торговельно-економічні угруповання, зокрема Карибська організація вільної торгівлі (зараз Карибське співтовариство та загальний ринок (CARICOM), Асоціація країн Південно-Східної Азії (ASEAN) та багаточисельні інтеграційні формування країн Африки.

Особливо слід відзначити роль транснаціоналізації економік країн. У випадках, коли географія діяльності ТНК співпадає з географією регіональної та субрегіональної торговельної інтеграції, то це неминуче буде сприяти посиленню та розвитку обох процесів. Іншим критерієм класифікації чинників субрегіонального торговельного співробітництва є їх форма впливу на процес. Прямі чинники є визначальними мотивами і об'єктивними причинами формування і подальшого розвитку співробітництва в сфері міжнародної торгівлі.

М. Ливенцев назвав ці чинники системоутворювальними та виокремив наступні основні: процеси посилення взаємозалежності країн; глобалізація економіки та глобальна конкуренція; науково-технологічний прогрес; процеси лібералізації економіки і підвищення ступеня відкритості національних господарств; плюралізм цивілізацій та світоглядно-духовних структур; спільність національно-державних

інтересів низки країн з точки зору їхньої безпеки; геополітичні інтереси тощо [2, с. 15]. Л. Кеохане, П. Робсон, М. Дюватріон та інші зробили спробу відокремити як домінуючі, позаекономічні фактори на кшталт: інтеграційні угруповання дозволяють країнам забезпечити більш надійну обороноздатність, вступ до «елітного клубу» вважається справою національного престижу тощо [4, с.73].

Отже чинники прямого впливу обумовлені національними економічними інтересами окремих країн або необхідністю спільних економіко-торговельних дії в певному субрегіоні як відповідь на глобальні виклики.

Д. Догерти виокремлює інші чинники, що впливають на регіональну економічну диференціацію: природні ресурси, природні умови, міжнародна торгівля, регіональні переваги, віддаленість від ринків, рівень освіти населення, інвестиційна справа, урядова політика [3, с. 327]. Слід відзначити, що ці чинники, здебільшого, мають непрямий характер впливу, тобто не є ініціативно-спонукальними, але безумовно впливають на подальший шлях розвитку інтеграційного співробітництва. Непрямі чинники лише формують сприятливе (або несприятливе) середовище торговельного співробітництва. Кількість цих чинників значна та включає фактори економічного, політичного, екологічного, соціального, культурного, демографічного характеру. У сучасному світі найбільш важливими залишаються науково-технологічні та інформаційно-інфраструктурні фактори, а саме: розвиток транспортних зв'язків сполучення між країнами, інформаційно-комунікаційних мереж (можливості Інтернет-зв'язку, телефонів, факсів, банківських систем зв'язку тощо), які сприяють швидким торговельним та комунікаційним зв'язкам за рахунок так званого «скорочення відстаней». До непрямих чинників впливу можна також віднести соціокультурну спорідненість націй, історичну традиційність торговельного співробітництва країн, спільні інвестиційні проекти та інше.

Поглиблена концепція Д. Най «активних» та «пасивних» зовнішніх факторів [8, с.33], які сприяють розвитку регіональної інтеграції в цілому відбиває підходи, покладені в основу розглянутих факторів прямого та непрямих впливу. Слід, однак, відзначити, що диференціація тих чи інших чинників на прямі та непрямі (або «активні» та «пасивні») є досить умовною, адже багато в чому успішний розвиток торговельного співробітництва залежить від специфіки окремого субрегіону.

Г. Шнайдер особливе значення надає чиннику єдності культури, яка є основою для системних цінностей майбутньої спільноти чи політичного об'єднання та нової спільної ідентичності [9].

Дійсно, релігійний фактор, наприклад, є одним з найголовніших у формуванні ісламських угруповань (наприклад, Ліги Арабських Держав, Союз країн Арабського Магрибу (АМУ)) як прагнення зберегти культурно-історичну ідентичність арабських країн. Але в той же час для субрегіону країн Центральної та Східної Європи (наприклад, Центральноєвропейська ініціатива - (CEFTA)) єдність релігії не відіграє значну роль у розвитку торговельного співробітництва.

Кожен субрегіон має свою специфіку: географічне розташування, природно-ресурсний потенціал, демографічні і соціальні проблеми, рівень розвитку галузей господарського комплексу, культурні та інші субрегіональні відмінності. Тому аналіз чинників впливу для кожного окремого субрегіону на практиці обумовлює урахування його найважливіших особливостей з точки зору торговельного співробітництва.

В своєму дослідженні Ю. Шишков відзначає, що різні сфери відтворення мають різну «схильність до інтеграції» [1, с.56]. Отже, країни регіону чи субрегіону мають різну спроможність ефективно посилити та розширити напрямки їх торговельного співробітництва, зокрема через розвиток інтеграційних процесів. Одним з напрямків оцінки успішності інтеграційного співробітництва країн в сфері міжнародної торгівлі є комплексний аналіз чинників впливу на ці процеси, який дозволить зробити висновки щодо інтеграційної сумісності країн.

Інтеграційну сумісність країн субрегіону (регіону) слід визначати як комплекс об'єктивних зовнішніх чинників і передумов та внутрішніх потенціалів країн, які визначають ефективність інтеграційних процесів країн цього субрегіону (регіону). Інтеграційну сумісність слід оцінювати як комплекс таких основних компонентів:

економічного - близькість рівнів національного доходу на душу населення, але не нижче середнього у світі, ідентичність кривих попиту в інтегруючих країнах, близькість цінних факторів та витрат на виробництво диференційованих товарів, близькість рівня тарифних та нетарифних бар'єрів, відносно однаковий розмір транспортних витрат (мінімальний), ступінь диференційованості конкуруючих товарів у країнах та компліментарність структур національних господарств, розвиток фінансово-інвестиційної справи;

науково-технологічного - достатній рівень розвитку науково-технологічної сфери, інформаційно-комунікаційної інфраструктури;

інфраструктурного, тобто можливості країн до об'єднання національних інфраструктур ринку та створення необхідних нових інфраструктурних об'єктів, зокрема інституційних;

політико-правового, що включає схожість нормативно-законодавчої бази, зокрема в сфері

зовнішньої торгівлі, підприємницької діяльності та політичного устрою країн, а також наявність країн-лідерів, що будуть виконувати роль локомотиву в розвитку торговельного співробітництва;

регіонально-географічного - наявність спільного кордону, потенціал розвитку субрегіону, його роль в геополітичній та гео економічній ситуації у світі, а саме значення в світовій торгівлі, можливості субрегіону до виходу на ринки інших регіонів та світу загалом, схожість природнокліматичних факторів, необхідність рішення екологічних проблем та раціонального природокористування субрегіону;

соціального - наявність спільних цілей інтеграції, однорідність релігійного критерію, схожість в демографічній структурі населення, достатній професійно-кваліфікаційний рівень трудових ресурсів;

історико-культурологічного - традиційність торговельних зв'язків та культурна спадщина торгівлі, характер налагоджених торговельних каналів, схожість споживацьких вподобань, відношення споживачів до імпоротної продукції певних країн субрегіону.

З іншого боку, інтеграційну сумісність слід розглядати через призму здатності країн доповнювати один одного в міжнародній торгівлі. В сучасних умовах це проявляється у можливості відповідати на виклики світового господарства, що формують певну інтеграційну зрілість країн.

Головними рисами світової торгівлі у цьому контексті є наступні: світова фінансова криза, розмах якої обумовлений всебічним взаємопроникненням національних господарств світу та залежність торговельної інтеграції від фінансової сфери, яка забезпечує процес виробництва та торгівлі; домінуюча роль транснаціональних корпорацій у міжнародній торгівлі, які розповсюджують свою міжнародну діяльність, передусім, на сусідні країни через ефект зменшення трансакційних витрат, зокрема з транспортування, інформаційно-комунікативних витрат тощо; поглиблення спеціалізації та міжнародного поділу праці, що проявляється у якісних змінах форм торгівлі, торгівлі високотехнологічними товарами та продукцією обробної промисловості; відносна залежність національних господарств від міжнародних і наднаціональних органів регулювання торговельних потоків та здійснення торговельного співробітництва загалом. Сьогодні для кожної країни з поглибленням міжнародної економічної відкритості свого господарства неминучим є дотримання міжнародних правил торгівлі та стандартів Світової організації торгівлі, регіональних та субрегіональних організацій; розвиток новітніх технологій та наукового знання, який постає каталізатором руху та індикатором форм розвитку міжнародної торгівлі на основі багатобічного співробітництва в усіх сферах; формування міжнародної, регіональної та субрегіональної фінансової, інформаційно-організаційної інфраструктур, що сприяють розвитку торгівлі.

Комплексне дослідження теорії чинників (зовнішніх і внутрішніх, прямих і непрямих чинників в сферах економіки, науки і техніки, екології, соціології, політики тощо) передуватиме практичному аналізу торговельного співробітництва країн в (суб)регіоні. Необхідне виокремлення тих чинників, що мають безпосередній вплив на поглиблення торговельного співробітництва в кожному окремому субрегіоні та розвиток тих компонентів, які підтримуватимуть встановлення сприятливого інтеграційного клімату країн. Доцільним є перенесення подальших наукових досліджень у прикладну сферу субрегіонального торговельного співробітництва країн, що надасть можливість системно доповнити факторний аналіз якісно новими теоретичними розробками.

Література

1. Шишков Ю. Отечественная теория региональной интеграции: опыт прошлого и взгляд в будущее / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. - №4. – С. 54-63.
2. Ливенцев Н.Н. Международная экономическая интеграция / Под ред. Н.Н. Ливенцева. – М.: Экономистъ, 2006. - 430 с.
3. Doherty D. Marking economic choices / D. Doherty. - Toronto: Copp Clark Pitman Ltd, 1992. – 426 p.
4. Лук'яненко Д. Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: навч. посібник / Д. Г. Лук'яненко. - К.: КНЕУ, 2005. - 204 с.
5. Глобальний конкурентний простір: монографія / О.Г. Білорус [та ін.]; кер. авт. колективу і наук. кер. ред. О. Г. Білоруса. Київський нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана, Ін-т світової екон. і міжнар. відносин НАНУ, міжнар. асоціація «Україна-Римський клуб». - К.: КНЕУ, 2007. - 680 с.
6. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Ф. Тоді – К.: К.І.С., 2001.-142 с.
7. Европа: вчера, сегодня, завтра / Ин-т Европы РАН / [ред. кол. РАН: отв. ред. Шмелев Н.П.] – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 823 с.
8. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К.: Видавничий Дім «In Юре», 2001. – 448 с.
9. Schneider Heinrich. The dimensions of the historical and cultural core of a European identity [Електронний ресурс] // Reflections on European Identity/ Edit. by T.Jansen.– European Commission, Forward Studies Unit, 1999. - P.7-20. - Режим доступу: http://europa.eu.int/comm/cdp/working-paper/european_identity_en.pdf.
10. Some Figures on Regional Trade Agreements notified to the GATT/WTO and in force [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e/htm.

Рецензент доктор екон. наук, професор С.П. Наливайченко